

Машинний переклад із російської на українську: як уникнути помилок

Подано теоретичний і практичний матеріал щодо недопущення хиб під час комп'ютерного перекладу наукових текстів. Це сприятиме підвищенню якості підготовки оригіналів для видавництва, редакції наукового періодичного видання, шкільного чи власного сайту.

Ключові слова: науковий стиль, переклад, термінологія, мова, калька.

Hrebeniuk M. P. Machine Translation from Russian into Ukrainian: how to Avoid Mistakes.

Theoretical and practical material on the prevention of errors in the computer translation of scientific texts is given. This will help improve

the quality of preparation of originals for the publisher, the editorial board of a scientific periodical, school or own website.

Keywords: scientific style, translation, terminology, language, loan-translation.

Постановка питання. Наука не може обійтися без перекладу з інших мов. Тепер для цього часто використовують гугл, особливо з російської на українську.

Хоча вони входять до однієї регіональної групи мов, однак мають значні відмінності, котрі нерідко викликають складнощі під час перекладу, як у звичайної людини, так і фахівців. Машинний переклад багато в чому допомагає, проте ще далеко не такий досконалий, щоб обійтися без людини, без філологічних навичок автора.

Виклад основного матеріалу

Типові помилки під час перекладу

1. Неправильне вживання відмінка. Так, російська конструкція «согласно чему» вимагає постановки слова в давальному. Українською «відповідно до чого», «згідно з чим» – родовий та орудний відмінки відповідно.

2. Некоректний змістовий переклад. У російській мові слово «обращение» має різні значення: обращение к Президенту, денежное обращение, обращение с животным. В українському варіанті застосуємо в кожному випадку різні слова: звернення до Президента, грошовий обіг, поводження з тваринами.

3. Переклад дієприкметників російської мови з такою ж морфологічною формою на українську. Не можна «разыскиваемый» перекласти як «розшукуємий». Такої форми в українській мові немає. Правильно буде вжити з підрядним реченням – «який перебуває у розшуку» або «розшукуваний».

Складним виявляється переклад поширеної в науковому стилі конструкції з фразеологічним

сполученням в качестве **кого-то (чого-то)**. Наприклад, словосполучення в качестве сетевой операционной системы треба перекласти: як мережева операційна система; но чтобы служить в качестве денег / але щоб слугувати (бути) грошима.

Для наукового стилю характерні слова, які позначають процеси. Треба розрізняти назви дій (процесів) і назви наслідків дії (процесу). В українській мові на позначення дій (процесів) зазвичай бажано уживати віддієслівні іменники, утворені від дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів -ення, -ання, -іння, -иття, -іття, -уття: змінювати – змінювання, відкривати – відкриття.

У наукових текстах переклад дієслів залежить від контексту, наприклад:

иногда встречаются ошибки – інколи трапляються помилки;

к таким понятиям относятся – до таких понять належать;

оказать влияние – вплинути;

следовать примеру – брати за приклад;

следует выполнить – належить виконати;

следует отметить – слід зауважити;

из теоремы следует – з теореми випливає;

терминами являются слова – термінами є слова;

требуются специальные приемы – необхідні спеціальні заходи (прийоми);

учитывая то, что – з огляду на те, що.

Виникають труднощі й при перекладі конструкцій з активно вживаним дієсловом «являются», яке в українській мові буває тільки в художньому стилі, переважно поетичних творах (І. Франко: «Чому являешся мені у сні?»). У науковому стилі вживають форми *виявляється*, *є*; але обирати відповідну форму

треба за контекстом. Наприклад, якщо російське являється вжито зі значенням *обнаруживать, проявлять*, воно перекладається дієсловом *виявляється*:

Основным компонентом является знаковая система / Основним компонентом є знакова система.

Оценка явилась правильной / Оцінка виявилася правильною.

Значні проблеми під час перекладу текстів спричиняє дієприкметник, активно уживаний у текстах наукового стилю російської мови.

Активні дієприкметники теперішнього часу в українській мові обмежені в утворенні й використанні. Функціонують тільки ті, котрі втратили дієслівні ознаки й перейшли до класу прикметників. Тож ці дієприкметники відтворюються прикметниками: *господствующий* – панівний, *разрушающий* – руйнівний. Разом з тим поширені в сучасній українській мові віддієслівні прикметники на *-льний*: *снижувальний, ослаблювальний*.

Пасивні дієприкметники на *-мый* здебільшого перекладають дієприкметниками на *-ний*: *управляемый* – керований, *производимый* – вироблюваний, *познаваемый* – пізнаваний тощо.

Окремо зазначимо особливості перекладу російських конструкцій із дієприкметником *следующий*. Дієприкметника *слідуючий* в українській мові немає. Отже, перекладається: словом *наступний* (у часовому й просторовому значенні): *Следующий вариант стандарта использует в качестве среды передачи / Наступний варіант стандарту використовує як середовище передачі та словом такий* (перед переліком або поясненням): *Приводим следующие доказательства / Наводимо такі докази.*

У наукових текстах часто вживаються так звані кліше, які структурують текст. Вони мають перекладатися як одне ціле:

в заключение – на закінчення, підсумовуючи;
другими словами – інакше кажучи, іншими словами;
прежде всего – насамперед, передусім;
с другой стороны – з іншого боку;
с одной стороны – з одного боку;
в настоящее время – зараз, нині, тепер;
в основном – здебільшого;
в отличие – на відміну;
в результате – внаслідок, як наслідок;
в связи с тем, что – оскільки;
в то же время – водночас, у той же час;
в частности – зокрема;
во многом – багато в чому;
вместо этого – натомість;
впрочем – а втім, зрештою;
как правило – зазвичай, як правило;
наконец – нарешті, зрештою;
ни в коем случае – у жодному разі, ні в якому разі;
по крайней мере – принаймні;

при этом используются – водночас (при цьому) використовуються;

при анализе – під час аналізу;

с помощью – за допомогою;

учитывая то, что – з огляду на те, що.

Під час перекладу прийменникових конструкцій варто звертати увагу на їх значення:

1) російським конструкціям із прийменником **по** в українській мові відповідають конструкції з прийменниками:

а) **по** (якщо вказується на простір, поверхню, межі):
ориентировать по сторонам света – орієнтувати **по** сторонах світу;

б) орудним відмінком без прийменника (якщо вказується напрямом):

по *компенсационному каналу поступает сигнал / компенсаційним каналом надходить сигнал;*

в) **із, у**:

инструктор по технике безопасности – інструктор **із** техніки безпеки;

агент по продаже – агент **у** справах промдажу;

г) **за, на, з** (у значенні «згідно з чимось»):

по *принципу построения* – за принципом побудови;

по *запросу клиента* – на запит клієнта;

по *интересующим их вопросам* – **з** питань, що їх цікавлять;

по *другому адресу* – **на** іншу адресу;

г) **за, з, із, через** (у значенні причини, наслідку, деякі інші випадки):

по *недоразумению* – **через** непорозуміння;

неоднородный по составу – неоднорідний **за** складом;

доступ по вызову – доступ **за** викликом;

по *вопросам* – **із** питань;

д) **рос. по** вказує на дію, що відбувається після чогось / **укр. після** (інколи **по**):

по прибытии – після прибуття;

по истечении срока – після закінчення (по закінченні) терміну (строку);

по получении – після одержання;

2) прийменник **при** універсальний у російській мові, натомість в українській має набагато вужчу сферу. Тому, перекладаючи відповідні прийменникові конструкції, треба бути дуже уважним, бо калькування російськомовних висловів не тільки позбавляє текст виразності, якої можна досягти суто українськими мовними засобами, а й змінити зміст.

Український прийменник **при** має лише такі значення: *розташування* (просторової близькості), хоча в багатьох випадках краще вживати й інші прийменники (*біля, поряд, коло* тощо); *підпорядкованості* або *належності, наявності чогось, обставин*, що їх характеризує наявність чогось *поряд*.

Прийменник **при** бажано не вживати у значенні *під час* (*при испытании, при изменении, при выполнении*,

при измерении тощо). У таких випадках російський при краще перекладати за, під час, коли, для.¹

Помилки при використанні машинного перекладу

У XXI столітті машинний переклад став ефективним засобом для міжмовної комунікації в усіх галузях науки й техніки. Проте на сучасному етапі розвитку інформаційних систем та технологій машинні перекладачі можуть бути лише підмогою для людини, але їм годі замінити людей. Вислів «штучний розум» усе ще треба сприймати більш як метафору.

Насамперед це пов'язано з тим, що існують проблеми з семантичними, граматичними та синтаксичними зв'язками, відтворенням національної галузевої термінології тощо. Здебільшого машина не спроможна здійснити повноцінний переклад, хіба що невеликі прості тексти.

Якість машинного перекладу визначається рівнем складності науково-технічного матеріалу: чим складніший, тим більше помилок. Тож редагування є обов'язковим етапом оброблення вихідного тексту.

Серед типових помилок виділимо такі:

1. Неперекладені слова. Урахування цієї категорії недоліків є поки що завданням людини, зважаючи на морфологічну структуру внесеного слова.

2. Лексико-семантичні труднощі. Вони полягають у тому, що для багатозначного слова обрано еквівалент з електронного словника, який не відповідає контексту. Причини появи таких помилок – неповний або неточний лексикографічний опис різних тлумачень багатозначного слова з урахуванням граматичного контексту, моделей керування і класів слів.

3. Труднощі під час перекладу дієприкметників та дієприкметникових зворотів. Вони полягають у тому, що стійке фразеологічне словосполучення, а також терміни, виражені словосполученням, не внесено до електронного словника, тому машинний переклад здійснюється послівно.

4. Труднощі під час перекладу прикметників. Помилки цього типу полягають у тому, що в машинному словнику не враховано сильне прикметникове керування, зокрема дієслів, віддієслівних іменників, у результаті чого прикметники комп'ютер перекладає автономно і тому неправильно.

5. Порушення зв'язків узгодження й керування. Це найбільш поширена помилка під час машинного перекладу.

Однак програми перекладу вдосконалюються. Ймовірно, в майбутньому з'являться системи, які стануть більш надійними помічниками в перекладацькій роботі, принаймні у високостандартизованих стилях, як-от науковому. Проте на сьогодні машинний переклад є лише допоміжним інструментом.

До науково-технічного перекладу висуваються такі **вимоги**:

– Він має бути *точним*, але не буквальною або дослівним, бо останній, як правило, найбільш неточний. Перекладаються не кожне слово зокрема, а насамперед зміст. Як зазначалося, слова набувають певного значення лише в контексті, і лише завдяки йому можна точно з'ясувати зміст оригіналу. Адекватне передання змісту є визначальною вимогою.

– *Ясність і чіткість* – це безумовна вимога до науково-технічного перекладу. Подвійний смисл неприпустимий, його стиль має повністю відповідати формально-логічному стилю мови науково-технічної літератури. Реалізувати цю вимогу, тобто зробити ясний і чіткий переклад, можна лише тоді, коли буде повністю з'ясовано зміст оригіналу.

– Науково-технічний переклад має бути *стислим*. Зайві слова перешкоджають опануванню змісту, а лаконічність робить його прозорим і зрозумілим.

– *Літературна грамотність* – це відповідність нормам мови перекладу. Грамотний той переклад, у якому відсутні форми та звороти, природні для мови оригіналу, але небажані для мови перекладу. Наявність таких помилок у тексті ускладнює його розуміння.

Часто під час перекладання з російської мови на українську виникають труднощі, пов'язані з правильним вибором терміна чи загальновживаного слова. Це може статися в тих випадках, коли у російській мові для кількох понять існує один багатозначний термін, а в українській йому відповідає декілька. Щоб уникнути таких помилок, слід уточнювати значення подібних слів у словниках, а також звертати особливу увагу на контекст. Ось приклади.

Слово «*граница*» у російській мові має такі значення:

1) «то, что разделяет территории соседних государств»;
2) «то, что разделяет что-либо от чего-то, линия раздела; допустимая норма чего-либо дозволенного, последняя, крайняя степень проявления чего-либо». Відповідно до цих значень в українській мові вживаються слова «кордон» і «межа». Отже, «*граница Украины*» перекладатиметься як «*кордон України*», а в інших випадках слову «*граница*» відповідатиме «*межа*»: *межа множини, межа відводу* тощо.

Російський термін «*емкость*» перекладається українською мовою як *ємність, місткість, посудина*. Термін «*ємність*» уживається у фізиці на позначення величини, що характеризує накопичення заряду, напр., *ємність акумулятора*, в обчислювальній техніці – на позначення характеристики запам'ятовувального пристрою, носія даних, каналу зв'язку, напр., *ємність у байтах, ємність дисплея*. Термін «*місткість*» у математиці позначає характеристику математичних

¹ У додатку І наведено приклади типових помилок та правильний переклад сталих виразів (його розміщено в електронному доповненні цього номера).

об'єктів, напр., *місткість множини, місткість області*. Крім того, він також уживається в значенні показника, що характеризує споживання чи вміст ресурсів, напр., *місткість барабана, фільтра*. Під словом «*посудина*» розуміють виріб, призначений для вміщування чого-небудь, напр., *гідропосудина*.

Термін «*жорсткість*» уживається в механіці, де позначає здатність тіла чи конструкції чинити опір деформуванню, слабку залежність технічної характеристики від інших параметрів (*жорсткість конструкції, жорсткість щодо згинання*). Термін «*твердість*» у хімії позначає характеристику концентрації певних домішок у розчині (*тимчасова твердість води, карбонатна твердість*). А в російській мові на позначення цих понять використовується один термін – «*жесткость*», напр.: *жесткость конструкции, жесткость воды*.

У термінологічних словосполученнях *жидкая фаза* і *жидкий продукт* слово «*жидкий*» українською мовою перекладатиметься по-різному: *рідинна фаза, рідкий продукт*, тому що в першому випадку *рідинний* – це той, що має властивість текти й набувати форму посудини, в якій знаходиться, а в другому *рідкий* – це негустий, розведений, напр.: *рідкий ліс, рідкий кисіль*.

Російський термін «*масло*» і похідний від нього «*масляный*» в українській мові має кілька відповідників: *масло, олія, олива* і, отже, – *масляний, олійний, оливний*. Кожний із них має своє значення. Отже, *масло* – це харчовий продукт, який є концентратом молочного жиру і який виробляють, збиваючи вершки або сметану (*вершкове масло*); *масляний* – виготовлений на маслі, який стосується масла (*масляна плівка, масляний крем*). *Олія* – жирова речовина, яку добувають з деяких рослин, переважно з їх насіння чи плодів (*кукурудзяна, гірчична олія*); *олійний* – той, що містить олію, виготовлений, розчинений на ній, стосується олії (*олійна фарба, олійні лаки*). *Олива* – рідинний продукт мінерального, синтетичного походження, а також результат переробки деревної смоли, який використовують для консервації виробів, як електроізоляційний матеріал і для технологічних потреб (*газотурбінна олива, компресорна олива*); *оливний* – який працює на оливі, заправлений нею, стосується оливи (*оливна система, оливний фільтр*). Крім того, термін «*масляный*» перекладається українською також як *масний*, якщо вказує на ознаку – «насичений жиром», напр., *масна пляма*.

Багатозначне російське слово «*область*» в українській мові має п'ять відповідників: *галузь, ділянка, зона, область, царина*. Слово «*галузь*» позначає певну сферу виробництва, науки тощо, напр.: *галузь інформації, галузь науки*. *Ділянка* – це окрема частина поверхні, площі, простору, яку використовують із якою-небудь метою або відокремлюють за якою-небудь ознакою, напр.: *базова ділянка, ділянка пам'яті*. Слово «*зона*»

в українській мові використовується у значенні простору, в якому поширюється будь-яке явище, котре характеризується певними рисами, особливостями, напр.: *зона поширення*. У біології термін «*зона*» позначає місце розташування якого-небудь внутрішнього органа людини або тварини, напр.: *зона серця*. Частину території країни, материка, адміністративно-територіальні одиниці називають *областю*, напр.: *Волинська область*. Термін «*область*» використовується в математиці, де він називає скінченну частину простору або поверхні, напр.: *область дисперсії*. Під словом «*царина*» розуміють сферу діяльності, коло занять, уявлень (*царина знань*).

Російському слову «*обратный*» в українській мові відповідають два: *зворотний* і *обернений*. *Зворотний* – це той, що спрямований або веде назад до початкового пункту (*дорога, шлях, курс*), а також той, що здійснює зустрічну дію, виявляє протидію, напр.: *зворотний порядок, зворотна полярність*. Математичний термін «*обернений*» уживається в значенні: який має протилежний чому-небудь або змінений порівняно з чим-небудь вигляд, форму, напр.: *обернений дріб, обернена функція*.

Значні проблеми під час перекладу текстів наукового стилю спричиняє дієприкметник, активно вживаний у російській мові.

Переклад речень, у яких уживаються дієприкметникові звороти, здійснюється так: якщо зворот утворено за допомогою активних дієприкметників теперішнього часу складнопідрядним реченням, пор.: *Примером может служить двигатель, питающийся от преобразователя и приводящий в движение механизм / Прикладом може слугувати двигун, який (що) живиться від перетворювача й надає руху механізму*.

Близькозначні слова можуть вимагати після себе неоднакових відмінків. При недостатньому знанні мови одне слово підміняється іншим, а спосіб керування залишається, – так з'являється мовна хиба.

Ось кілька близькозначних слів, які найчастіше спричиняють появу помилок:

*властивий (кому) – характерний (для кого);
сповнений (чого) – наповнений (чим);
оснований (на чому) – заснований (ким);
багатий (на що) – славиться (чим);
дорівнювати (чому) – рівнятися (на що).*

Помилки виникають і при нерозмежуванні засобів української і російської мов: те саме за значенням дієслово може вимагати від додатків неоднакових відмінкових форм, пор.:

*благодарить (кого) – дякувати (кому);
причинять (что) – завдавати (чого);
снабжать (чем) – постачати (що);
нуждаться (в чем) – потребувати (чого);
подражать (кому) – наслідувати (кого);
извинять (кого) – пробачити (кому).*

Нерозрізнення дієслівного керування призводить до помилкового вживання прийменників. Має бути:
підготуватися к (чому) – підготуватися до (чого);
стремитися к (чому) – прагнути до (чого);
предупреждать о (чем) – попереджати про (що);
думать о (чем) – думати про (що);
забота о (чем) – піклування, турбота про (що);
случилось по вине – трапилось через провину;
работать по (совместительству) – працювати за (сумісництвом);

выполнять по (распоряжению) – виконувати за (розпорядженням);

обратиться по (адресу) – звернутися на (адресу);
получить в рассрочку – одержати на виплату.

Висновки. Переклад наукових текстів потребує від автора знань як самого предмету, так і норм української мови. Комп'ютерний переклад спрощує лише технічну частину роботи. Після машинного перекладу фахівці відповідної сфери повинні переглядати й редагувати текст, аби усунути помилки.

Література

1. Бабори́га С. Машинний переклад. *Філологічні студії* / за ред. В. Зубовича ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2007. № 1/2. С. 299–303.
2. Голова́шук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень. Київ : Наук. думка, 2001. 640 с.
3. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спрямування : навч. посіб. Київ : Каравела, 2008.
4. Основні вимоги до написання наукової статті : метод. рек. / уклад.: Г. З. Шевчук, Л. І. Гаврилюк, Т. В. Гаврилюк. Луцьк : ВІППО, 2016. 76 с.
5. Переклад наукових текстів українською мовою : метод. рек. / уклад.: М. П. Гребенюк, Л. І. Гаврилюк. Луцьк : ВІППО, 2022. 40 с.
6. Типові помилки у перекладах наукових текстів українською мовою. URL: <http://um.co.ua/7/7-10/7-106596.html>
7. Російсько-український словник наукової термінології. Кн. 3 : Математика. Фізика. Техніка. Науки про космос / НАН України ; упоряд. В. В. Гейченко та ін. Київ : Наук. думка, 1998. 888 с.
8. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наук. думка, 2019. 392 с.

Дошкільня

УДК 373.21

О. М. Березіна,

методист відділу початкового навчання та дошкільного виховання ВІППО

Емоційний інтелект у дітей дошкільного віку

Висвітлюється проблема виховання емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти та сім'ї. Даються поради для батьків вихованців та пропозиції щодо проведення розваг і занять із дітьми для виховання емоційного інтелекту.

Ключові слова: емоційний інтелект, розпізнавання емоцій, сім'я, освітнє середовище, навчальний клімат, поради для батьків, батьківський декалог.

Berezina O. M. Emotional Intelligence in Preschool Children.

The problem of bringing up emotional intelligence in preschool children in the conditions of a modern preschool educational institution and a family is highlighted. Advice for parents and suggestions for conducting entertainment and classes with children on the education of emotional intelligence is provided.

Keywords: emotional intelligence, recognition of emotions, family, educational environment, educational climate, advice for parents, parental decalogue.

Допоможімо дітям зробити
кожного з них тим, ким він може стати.
Януш Корчак

Емоційний інтелект – це риса, яка дозволяє дитині ефективно поводитися з людьми, завданнями

та ситуаціями. Характеризується самовладанням, ентузіазмом, наполегливістю, здатністю мотивувати.

Усе, що відбувається протягом кількох років дитинства, визначає розвиток усіх навичок емоційного інтелекту. Це період, протягом якого дітям можна допомогти виробити хороші емоційні звички. Дітям слід